

KÉM
KRITIKAI PEDAGÓGIA BEVEZETŐ

BEVEZETŐ: A KRITIKAI ELMÉLET KIINDULÓPONTJA

A kritikai elmélet szerint egy elnyomó társadalomban élünk, ahol minden társadalmi alrendszer, így az iskola is, az egyetem is az elnyomást örökíti át és termeli újra. Az elnyomó folyamatok tehát egyrészt átítatják mindennapi életünket, másrészt azért, hogy belsővé tesszük őket és nem reflektálunk rájuk, újratermeljük ezeket és fenntartjuk működésüket.

A műhely álláspontja az, hogy ezt a folyamatot teljességében kell megközelíteni két lépésben.

Egyrészt az elnyomás belsővé tételét (interiorizálását) az elnyomó folyamatokra való reflexióval kell helyettesíteni.

Másrészt a folyamatok újratermelését a lehetőségekhez mérten az elnyomó folyamatok transzformálására kell cserélni. Tehát pedagógiai alapvetésünk, hogy az elnyomó folyamatok felismerésével egy újfajta társadalmi együttélést lehet megalapozni.

A modern pedagógiák (polgári pedagógiák) főleg az egyén és a közösség életre való felkészülését, differenciált fejlesztését hangsúlyozzák. Gyakran meglátják a társadalmi problémákat, az elnyomó folyamatokat, de a pedagógiai praxis során ezekre nem reflektálnak.

Műhelyünk alapvető célja tehát, hogy különböző társadalmi csoportok találkozása során (hallgatók, gyerekek, oktatók, pedagógusok stb.) felszínre kerüljenek a hatalmi viszonyok és elkezdődhessék egy újfajta társadalmi együttélés körvonalazása. Tisztában vagyunk vele, hogy ez egy nagyon hosszú folyamat, de már azt értéknek tekintjük, hogyha szimmetrikus párbeszéd jön létre a társadalom különböző szereplői között.

AZ ELYNYOMÓ FOLYAMATOK KÉT ALAPVETŐ STRATÉGIÁJA

Az elnyomó folyamatok két alapvető stratégiája az elcsendesítés és az eltárgyasítás.

ELTÁRGYIASÍTÁS

Az eltárgyasítás (dehumanizálás) alapvetően az igazságtalan, kizsákmányolásra és elnyomásra épülő rendszerek egyik stratégiája. Mivel az elnyomó struktúrák működtetőinek és fenntartóinak legnagyobb félelme az elnyomás szabad gyakorlásának elvesztése, így a környezetüket birtokolhatóvá silányítják, így ártalmatlanítva és tárgyiasítva az elnyomottakat is, akik tulajdonképpen a legnagyobb veszélyt jelentik az elnyomó rendszer működésére.

Az elnyomók mások emberré és emberibbé válásának meggátolásával legitimálják saját dominanciájukat, egyrészt tehát birtokolhatóvá téve környezetüket, másrészt mások birtokolásán keresztül állandó függőségi viszonyt alapozva meg. Az elnyomó továbbá sajátosan mitizálja is elnyomó cselekedeteit, olyan elbeszéléseken keresztül, melyekkel saját előjogaihoz való jogát is magyarázni igyekeznek. Az efféle elbeszélések és propagandák jellemző szlogenjei a *"mi megoldoztunk ezért"*, *"aki nem dolgozik, ne is egyék"*, *"a lehetőséget megadtuk, nem tehetünk róla, hogy nem éltek vele"*, *"akinek semmije sincs, annyit is ér"*.

ELCSENDESÍTÉS

Az eltárgyasítás mellett az elcsendesítés is az elnyomó struktúrák általános jellemzője, amely tulajdonképpen a szavak megtagadása másoktól, a valóság nevének nevezésének meggátolása, s így az elnyomó folyamatok életben tartásának eszköze. A szavak kisajátítása csendre ítéli az elnyomottakat. Az elcsendesítés legfőbb célja, hogy az elnyomottak ne kérdőjelezzék meg a fennálló struktúrákat, s ne reflektáljanak rá. Mivel az elnyomottak a felforgatás veszélyét hordozzák magukban, az elcsendesítéshez a fent említett elbeszélések belsővé tétele szükséges (pl. elhiszem magamról, hogy annyit érek, amennyit eddig letettem az asztalra).

Ez a két stratégia az elnyomás eszközeinek segítségével válik gyakorlattá.

AZ ELNYOMÓ FOLYAMATOK HÁROM FŐ GYAKORLATA

MEGOSZTÁS ÉS URALOM

Miután az elnyomottak pusztán jelenléte potenciális veszélyt jelent az elnyomó rendszer hatalomgyakorlására, az elnyomó mindenkori érdeke, hogy az elnyomottak egyesülését, összefogását minél szélesebb eszköz-repertoárral meggátolja. Az általános megosztó eszközei közé tartozik az *izoláció és elidegenítés, és a vezetők kiemelése* az elnyomott csoportokból. A megosztottság fenntartásának eszközei pedig a *kockázatok és szankciók működtetése, valamint az elnyomottak bizonytalanságának fenntartása*.

Az elnyomott csoportok demográfiai és ideológiai széttöredeztségének erősítése nemcsak a csoportok közötti, hanem a csoporton belüli elidegenítés eszköze is. Mert minél inkább elidegenítettek az emberek egymástól és környezetüktől, annál könnyebb megosztani őket. Az elnyomók előszeretettel neveznek ki vezetőket, rüldötteket, képviselőket az elnyomott csoport élére, akikben a megkaparintott hatalomtól felerősödik a belsővé tett elnyomó-kép, így maga is elnyomó folyamatokat gyakorol majd közösségében, amely így saját identitását is elvesztheti.

A szankciókkal korlátozott mozgástér és az elnyomottak bizonytalanságának fenntartása is (pl. munkahely elvesztésének, iskolai bukásnak, ricsapásnak lehetősége stb.) a megosztottságot hivatott konzerválni. A diákok társadalmi és csoportközi izolációja, valamint az iskolában működtetett kockázati bázis és csoport elidegenedését alapozza meg, ugyanis az elnyomók számára a fiatalok hatalommal szembeni fellépésének lehetősége mindig nagy kockázatot jelent.

MANIPULÁCIÓ

A manipuláció az elnyomás eszköze, mely a korábban már említett mítoszokból és a szolidaritás illúziójának fenntartásából építkezik. Az elnyomók egyik meghatározó manipulációs eszköze az elnyomottak emancipációs lehetőségeinek propagandája, amit ál-dialógusokon és az elnyomottak néma tömeggé szervezésén (massification) keresztül érvényesít. Az emancipáció mítosza - sajátos elbeszéléseivel - az elnyomó érdekeit, céljait teszi az elnyomottak számára befogadhatóvá, azáltal, hogy a felemelkedés lehetőségével kecsegtet. *"Ha minket követsz, ránk hallgatsz, neked is jobb lesz, neked is több jut. Több iskola, több tudás, több pénz."* E stratégia az elnyomottak "érzéstelenítését" (kognitív disszonancia redukció) hivatott szolgálni, egyrészt egy nem létező pozícióba emelve őket, amelyben látszólag döntéseket hozhatnak, másrészt a döntéshozatalban való részvétel illúziójával. A döntési-,választási alternatívák azonban az elnyomó által meghatározottak, a dialógus pedig valójában - ez esetben - az elnyomottak monológja csupán. Nincs valódi párbeszéd. Így szerveződnek (masszásodnak) az elnyomottak

KULTURÁLIS INVÁZIÓ

illuzórikus érdekérvényesítésük közben néma, jól manipulálható tömeggé. Az elnyomó a szolidaritás és a nagylelkűség álcája mögé bújva (messianizmus), az elnyomottak védelmezőjeként valójában saját hatalmát legitimálja, illetve pillanatnyi békét és csendet teremt, mintegy megelőzve az elnyomottak veszélyessé válását.

A kulturális invázió (megszállás) szintén az elnyomás eszköze és annak eredménye is egyben. Az elnyomó-elnyomott szembenállás ez esetben a megszálló-megszállott ellentétpárban nyilvánul meg. A kultúrák közötti hierarchiába vetett hite miatt az elnyomó saját értékrendjét, világnézetét, emberképét kényszeríti rá az elnyomottakra. Ezen gyakorlat nem csak a kulturális identitásától fosztja meg az elnyomottat, hanem erőszakos, asszimilációs törekvéseivel a kisebbség-többség kettősségét súlykolva a (nem létező) többségi kultúra uralkodását alapozza meg. Az elnyomó aktusai közül a kulturális invázió az egyik leghatékonyabb a hatalom fenntartása szempontjából, ugyanis az asszimiláció nem csak a "többségi" kultúrába való beolvadást kényszeríti ki, hanem az elnyomó rendszer - egy elnyomásra épülő kultúra - belsővé tételét is. Az belsővé vált elnyomás otthonra talál az elnyomott világában és a családi életére, társas kapcsolataira, döntéseire is kivetül. Egy efféle szociális struktúrában felnövekvő gyermek maga is akaratlanul belsővé teszi, s továbbörökíti az elnyomás kultúráját.

AZ ELNYOMOTT BELSŐ KARAKTERE ÉS JELLEMZŐI

Mint azt már az elnyomó folyamatok bemutatásakor láthattatok, az elnyomó rendszerek két fő stratégiája az elcsendesítés és az eltárgyasítás, ezért az elnyomott profil alapkarakterisztikáját is ezek határozzák meg. Az elnyomott tehát egy elcsendesített és eltárgyasított entitás, melyet a szavak rimondásának, a dolgok nevének nevezésének és az emberibbé válás feltételeinek lehetőségétől való megfosztottság béklyója jár át. Míg az elnyomó életérzése a birtoklás, addig az elnyomotté a birtokoltság és a reménytelen csendességben való várakozás, ami a kritikai pedagógia értelmezésében maga a nem-lét, s a mindennapi halál élménye. Az elnyomott további karakterei - melyek szorosan kapcsolódnak az itt vázoltakhoz és egymáshoz is -, a *szabadságtól való félelem, a kettősség dilemmája, a horizontális erőszak, valamint a fatalista létélmény.*

FÉLELEM A SZABADSÁGTÓL

A félelem mind az elnyomó, mind az elnyomott létélménye, különböző formákban. Míg az elnyomó alapvető félelme az elnyomás szabad gyakorlásának elvesztése, addig az elnyomotté a szabadság megtapasztalása.

Perjés István szerint *"a szabadságnak az a lényege, hogy nincsenek fokozatai: vagy van, vagy nincs."* A szabadság megszerzése azért rendkívül félelmetes, mert újfajta viszonyokat, ismeretlen együttélési formákat követel meg attól, aki addig bármiféle társadalmi elnyomásban élt.

A KETTŐSSÉG DILEMMÁJA

Látható, hogy az elnyomó rendszer végtére is az elnyomott tudatosságát, öntudatát, identitását, hitét transzformálja egy általa előírt, kívánatos viselkedéssé. Miután az elnyomó rendszer manipulatív, megosztó és asszimilatív stratégiáit jól adaptálható és belsővé tehető narratívákkal alapozza meg, az elnyomott nem csak és kizárólag e narratívákat teszi magáévá, hanem az elnyomót is. A megosztottság tehát a külső világtól való elidegenítettségben és a belső világ kettéhasadásában is manifesztálódik.

HORIZONTÁLIS ERŐSZAK

Ezidáig az elnyomott főleg, mint individuum került bemutatásra, azonban az elnyomottak társadalmi csoportként való interpretációja is lehetséges, s szükséges is a csoportfolyamatok szempontjából. Az egyik ilyen dinamizmus, mely a csoporton belüli interakciókat befolyásolja: a tartózkodás.

Mivel az elnyomott elemi vágya az szabadság megszerzése, ez nem csak az elnyomó számára, hanem az elnyomott csoport számára is egy valós fenyegetést jelent; a szabadságért folytatott küzdelem rendkívül kockázatos és veszélyes, ugyanis, ha kudarcba torkollik, még erőteljesebb elnyomást generál. A tartózkodás nem más, mint a csoporton belüli összetartozás hiánya, a valódi összefogástól való félelem.

A másik - e csoportra jellemző - dinamizmus, mely szorosan összefügg a tartózkodással, a horizontális erőszak. Miután az elnyomott a kockázatok és a kudarc elkerülése végett tartózkodik a szabadságért folytatott közös (testvéri) harctól, belső konfliktusai - melyek a kettősség dilemmái -, külső, csoporton belüli konfliktusokban nyilvánulnak meg. A horizontális, elnyomottak közötti erőszak egyrészt lehet egy indirekt támadás az elnyomó felé, akit a másik belsővé tett "elnyomó-én"-jében vél felfedezni (pl. a gyermek leszúrja erőszakos szülőjét), másrészt lehet az interiorizált elnyomó megnyilvánulása a másikkal szemben (szintén pl. családon belüli erőszak, a munkahelyén rizzákmányolt és elnyomott szülő a családján torolja meg az általa elszenvedett elnyomást).

FATALISTA LÉTÉLMÉNY

Lehet, hogy a horizontális erőszak az elnyomott csoportban nyilvánul meg, de az erőszak mindig az elnyomótól ered, ahogy az elnyomást is ő, s nem az elnyomott alapozza meg. Az elnyomó mindenkori érdeke, hogy az elnyomott csoporton belüli erőszakra hivatkozva legitimálhassa az elnyomásra alapuló és igazságtalan rendszer működtetését, ezért az erőszakos csoportokat előszeretettel jellemzi különféle lealacsonyító (gúny-)nevekkel.

Az efféle társadalmi megítélések keresztüzenésében az elnyomott nem csak

birtokolható-, hanem értéktelen tárgyként látja önmagát. A teljes értékvesztés, az önértékelés hiánya, valamint az elnyomótól való emocionális függőség készítetik az elnyomottat egy fatalista létélmény felállítására. A szerencse és a végzet személyes elbeszéléssé, sorstörténetté fűzése egy olyan szimbólumrendszer körvonalait alapozza meg, melyben a szabad akarat, a személyes döntések és választások helyét az elrendeltetettnek, az előre megírtnak, az isteni akaratnak alávetettség életérzése tölti be.

RÖVIDEN A KRITIKAI JELLEGŰ SEGÍTŐ KAPCSOLATRÓL

FELTÉTEL NÉLKÜLI SZERETET

Az elnyomottak melletti elköteleződés legfontosabb alappillére a feltétel nélküli szeretet, mely abban mutatkozik meg, hogy kezdetektől fogva a bizalom és az emberekbe vetett hit járja át a segítő munkáját. Mert, bár tudjuk, hogy az elnyomás elcsendesítette az elnyomottakat, a szavak mindig bennük lakoznak a világ nevének nevezéséhez és mindenkor képesek emberibbé válni.

ALÁZAT

Legalább ennyire fontos alappillér az alázatosság, ami esetünkben egy olyan pedagógiai hozzáállást jelent, mely szerint a pedagógiai vezetés résztvevői nem valamiféle tudáskánon közvetítőjeként állnak az elnyomott oldalára, hanem tőlük tanulni vágyó és figyelmes, humanista pedagógusokként. A kritikai segítő és az elnyomott kapcsolatában megszűnik a klasszikus tanár-diák szembenállás. Kapcsolatuk szimmetrikus és a párbeszédre alapul.

A pedagógiai praxis megalapozásának négy alappillére van, amelyeket a segítő felkészülése szempontjából alapvető fontosságúnak tartunk. Ezek a *transzformatív erő tudata, a kritikai tudatosság, a deszocializáció, valamint az önszervezés és önképzés.*

A TRANSZ- FORMATÍV ERŐ TUDATA

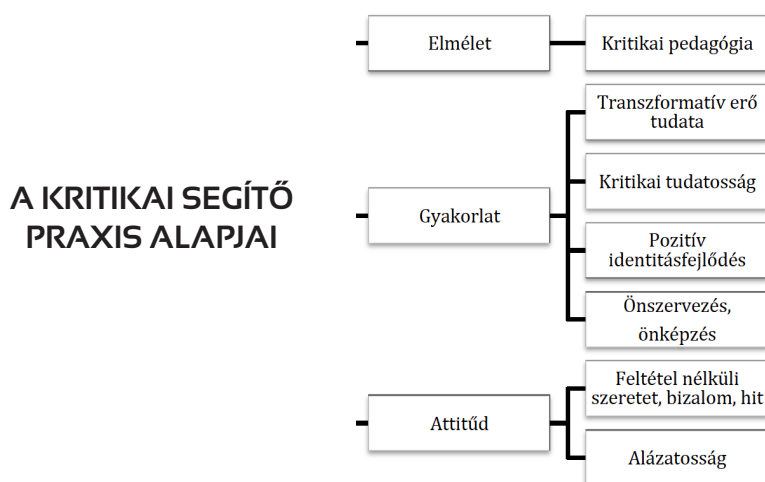
A transzformatív erő tudata azt a felismerést jelenti, hogy a társadalom és a valóság transzformálható egy közösség akciójában keresztül. A kritikai tudatosság egyfajta személyes potenciál, mely a felszínes benyomások, a társadalmi mítoszok és klisék átlátását és a jelentések, textusok és narratívák holisztikus és partikuláris értését is jelenti. A kritikai tudatosság akkor tör elő, ha felismerjük, hogy nem egy determinált valóságban létezünk, hanem egy bizonyos társadalmi valóságban, amin változtatni tudunk. A kritikai tudatosság lényege, hogy a valóságot folyamatként értelmezzük, a világra pedig nem egy statikus, determinált jelenségként tekintünk, hanem mint egy dinamikus, transzformatív szituációra. A deszocializáció önmagunk lerombolását jelenti, felismerve kötöttségünket a társadalmi mítoszok, értékdimen-

DESZOCIALIZÁCIÓ

ziók, viselkedések összefüggésében, s kritikai vizsgálat alá vetve magunkat is. A dezocializáció tehát önmagunk újrakonstruálását és újjászületésünk feltételét jelenti. Ez nagyon hasonlít az Atkinson és Hilgard által leírt pozitív identitásfejlődéshez.

ÖNSZERVEZÉS ÖNKÉPZÉS

Az önszervezés és önképzés a kezdeményezőkézségnek, a megszerzett kritikai tudatosság konstruktív, szeretettel átitatott alkalmazásának, valamint a permanens önnevelésnek a megalapozását jelenti. Továbbá kívánatosnak tartjuk a pedagógiai praxis elméleti megalapozottságát a kritikai pedagógia elméletén keresztül. Lenin szavait idézve *"A forradalom elmélete nélkül nincs forradalmi mozgalom."* Ez hűen tükrözi a kritikai pedagógia alapvetését, miszerint a szeretet forradalma csakis a reflexió és az akció, az elmélet és a gyakorlat egyesítésével lehet autentikus.

HATÁRHELYZETEK ÉS GENERATÍV TÉMÁK

Az elnyomottakkal való segítő kapcsolat első kérdése mindig az, hogy ők hogyan érzélik személyes, kontextuális valóságukat. Miután az elnyomó stratégiák elsősorban az elnyomott tudatának kontextusát változtatják meg, ezért az elnyomott észlelését saját valóságáról úgynevezett **határhelyzetek** determinálják. A határhelyzet egy filter, egy szűrő, mely a személyes valóság észlelését határozza meg.

A segítő feladata, hogy ezen határhelyzetek ne az észlelésnek véget szabó akadályok maradjanak, hanem a lehetőségek kezdetét jelentő meghaladható határokká váljanak. A határhelyzetekbe szorult személyes valóságok meghaladásának záloga, hogy közös munka során az elnyomottal, a dialó-

gusokon keresztül, olyan témákra, tartalmakra találjunk rá közösen, melyek problémaként és kihívásként jelennek meg a személyes életükben. Ezen tartalmi egységeket **generatív témáknak** nevezzük, egyrészt azért, mert ezeken keresztül haladható meg és léphető át a határhelyzet, másrészt azért, mert a határhelyzetet átlépve ezek új témákat "generálnak". A generatív téma tehát nem csak tartalmaz határhelyzeteket, hanem maga is benne foglaltatik azokban. Az új generatív témák ugyanis újabb határhelyzetek meghaladását kívánják.

Ezen témák feldolgozása dialóguson keresztül és a tanár-tanuló, tanuló-tanár reláció működtetésével történik. Fontos, hogy ne a kérdésekre válaszoljunk, hanem a személyes interpretációkra kérdezzünk rá, feldolgozandó problémaként reprezentálva az elnyomottak értelmezéseit. A válaszok ugyanis bennük lakoznak, a valóság nevéen nevezése pedig az ő feladatuk.